

ГОЛУБ ДОБРАШИНОВИЋ

МЕМОАРСКИ СПИСИ СИМА МАТАВУЉА

МАТАВУЉ ПРЕМА ЦЕТИЊСКОМ ДВОРУ. — Оба мемоарска списа Матавуљ је започео крајем деведесетих година прошлог вијека: 1898 — *Биљешке једног писца*; 1899 — алегорично-романсирану аутобиографију *Десет година у Мавританији*. Овај други спис и насловом је ограничен на боравак у Црној Гори, премда су овлашно дотакнуте и претходне пишчеве године. *Биљешке* пак у знатној су мјери обухватиле и предцетињско раздобље. Но и њих је свео аутор највећим дијелом на живот у Црној Гори. Својих 29 година до преласка на Цетиње описао је на нешто више од једне четвртине простора; сав остали текст посвећен је раздобљу од свега четири године живота у црногорској престоници. Имамо ли при том у виду да је писао и у тим поглављима говорио мање о себи а више о приликама око себе (боље рећи на Цетињу), да је све то изнио у свијетлу једног одређеног критичког става, не много наклоњеног цетињској средини. Побуде за настанак оба списа морали бисмо у многим наћи у ставу пишчевом према црногорском двору.

Преласком у Београд Матавуљ није раскинуо везе с Цетињем, бар не наједном. Крајем августа 1982, наиме, обратио се Данилу Петровићу, црногорском престолонаслѣднику: тражио је дозволу да му посвети роман *Ускок*. Крајем исте године добио је од књаза Николе његову књигу *Пјесник и вила* (VIII, 122). Наредне године ишао је на Цетиње да би уписао своју синовницу у тамошњи Дјевојачки институт. Био је том приликом у аудијенцији код књаза. По једном приватном казивању, Матавуљ је имао вољу да се опет врати на Цетиње. С тим је упознао и Лаза Томановића. Он ипак није хтио више да посредује, да се заузима за свог хировитог и брзоплетог пријатеља, који је, видјели смо, већ једном превјерио у том погледу.¹

¹ Сабрана дела С. Матавуља, књ. VIII, Београд, 1956, 122 (Убудуће биће назначиван у самом тексту том и стране ове књиге као и осталих књига овог издања).

Сасвим опречан закључак о Матавуљевим намјерама тога времена могли бисмо, међутим, извући из једног писма Сава Кустодића: 30. септембра 1894. он је обавијестио црногорског књаза да Матавуљ „није долазио прошле године само да доведе Ђевојку (синовицу) у школу, него га је био послао краљ Александар да види како је стање у Црној Гори и да се извијести зашто су Блажо [Петровић] и доктор Буро [Кустодић] дигли из Црне Горе“.² Наизглед противречна, ова два податка не морају и да се искључују: можда је првим разлогом Матавуљ заташкавао поменуто „мисију“. (Интересантно је, наиме, истаћи да се у архиви краља Николе налази један списак сумњивих лица. Међу њима је и Матавуљ. Из ког је времена тај попис, да ли је писан последице наводног Кустодићевог писма, тешко је рећи). У сваком случају може се рећи да Матавуљ није био књажев пријатељ, да га је, шта више, из дна душе мрзио. Оговарао је и његов приватни живот,³ а има извјесних индиција, поред осталог и стилско-језичких, да је Матавуљ аутор непотписаног и недобронамјерног написа о књажевој мајци, војвоткињи Стани.⁴

Ни хајка, која се 1895. подигла против Матавуља у српском новинарству, у вези с наводно његовим писмом Машу Врбици из 1892, није зацјело оставила цетињски двор равнодушним, ако и не погођеним. Поменуто писмо црногорском емигранту, који је нашао уточиште под окриљем Аустрије, више је могло увриједити Београд него Цетиње (уп. VIII, 406—411). Најзад, средином 90—тих година Матавуљ је објављивао и неке анонимне чланке против књаза Николе.⁵ Нијесу ли на Цетињу могли некако дознати ко им је аутор?

Углавном, покушај Матавуљев да се 1896. приближи црногорском књазу (уколико можда није било у питању сондирање у неком другом правцу), довео је до коначног раскида између њих. Наиме, у једном веома опширном и занимљивом писму од 7. октобра те године Матавуљ извјештава црногорског престолонаследника како је добио понуду од једне личности да за 100

² Саво Вукмановић: *Др Живомир Младеновић, „Из породичне преписке Симе Матавуља“*. — Стварање, 1956, бр. 3, 212.

³ Г. Добрашиновић: *Матавуљ и Петар Тодоровић*. — Стварање, 1957, бр. 5, 423—425. (Матавуљ је 3. новембра 1894. причао Пери Тодоровићу да је књаз Никола „најбогатији Србин“, да је циција, женскарш, да га јако мрзи а воли Црногорце, нешто раније, 20. фебруара, говорио је Тодоровићу да је књаз црногорски похапсио неке тамошње вође зато што су писали краљу Александру, да је и сам добио отуд неко ужасно писмо и показао га краљу). Можда је то подстакло П. Тодоровића да у вези с поменутиим хапшењем — у питању су били неки херцеговачки емигранти, Стојан Ковачевић и др. — објави напис *Једно питање* (Мале новине, 1894, бр. 72 (9. март), [2]). На ово је услиједио *Одговор са Цетиња* Лаза Томановића, публикован у истом листу (бр. 90, [2]).

⁴ Из бележака једног путника: *Велика војвоткиња Стана Миркова*. — Мале новине, Београд, 1895, бр. 34 (3. фебруар), [1—2].

⁵ Вој. М. Јовановић: *Анонимна проза Симе Матавуља*. — Летопис Матице српске, 1954, св. 3, 203—207.

наполеона преведе са француског на српски нека писма удовице књаза Данила и њене мајке, у којима оне страшно нападају књаза Николу. У недоумици да ли је то „каква смицалица“ направљена против књаза Николе, или је у питању аманет да се пружи јавности та писма, Матавуљ је одлучио да се у то не мијеша. Стога је „ради свог мира“ одлучио да извијести књаза о томе, овлашћујући га уједно да писмо може употријебити како хоће, „али, разумије се, у цјелини“. Одговор, по свој прилици, није услиједио. Књаз Никола је *подно* писма својеручно додао: „А да нама се не треба дуго размишљати шта ово значи. За нас је посао чист и јасан. Ти би хтио, господине публицисто, да нам искучиш коју парицу, а ма ти барабар *ниједне пребијене*“ (VIII, 397—404).

Од тада се Матавуљ све више удаљавао од црногорског двора. У друштву књажевих противника и сам је давао одушка својој мржњи према њему. Одлазио је веома често у кућу црногорског емигранта Блажа Петровића.⁶ А поводом чланка Пере Тодоровића у „Малим новинама“ *Г. Божова кандидатура и кнежевска политика* писао је Блажу Петровићу: „Она бештија на Цетињу [књаз Никола — Ц. Д.] све помамнија. Да ли јој је то пред главу?“ (VIII, 490). И с Лазом Костићем зацијело Матавуљ је „пуштао маха“ својој нетрпељивости према њиховом негдашњем домаћину. Њих двојица су ишли у госте вршачком епископу Гаврилу Змејановићу, кога је у своје вријеме и сам Матавуљ веома непохвално описао.⁷ Поводом једне такве посјете напао их је доста оштро тамошњи лист „Српство“. „Не знамо — истиче се ту — откад датира пријатељство г. Матавуља са бившим Пејачевићем Ишпаном, али знајући да се код Змејановића радо скупљају они људи који су противу кнеза Николе, а споразумни са Машом Врбицом, поред тога сећајући се и на нека писма г. Матавуља [М. Врбици зацијело — Г. Д.], а и то да је и он био у Црној Гори као и др Лаза Костић, — ова нам посета чудна изгледа. Нека нам се не замери, али пријатељство С. Матавуља са Змејановићем, који је и мабарон и калајевац, а није књижевник, загонетно је“.⁸ Осуди се, не мање жучно, пријатељство Матавуља са Лазом Костићем, који је епископовим старијим братом одгојен „на једним грудима“. Но, било како било, она је доста симптоматична како у склопу наведених чињеница, тако

⁶ Дневник Пере Тодоровића, 22. и 27. фебруар 1898 (АСАНУ, 9787). И Матавуљева свастика истиче у једном писму да је он „најчешће ишао у кућу војводе Блажа Петровића-Његоша“. — Додајмо овом приликом да се крајем 1894. Матавуљ споразумио с П. Тодоровићем: да у особитој рубрици *Мој рад* објављује подписке (хонорар 5 дин. по подлиску). Под иницијалом Ш. (име?) изашло је више написа о разним питањима.

⁷ Вид. Прилоге, IV, стр.

⁸ *Из епископског двора* — Српство, 1897, бр. 38, [2].

⁹ *Кратке вести*. — Застава, 1897, бр. 72, [3].

и по реакцији ондашње јавности, нарочито ауторитативне „Заставе“.

Костић је приликом драматизације Матавуљеве приче *Бодулица* настојао да поткачи и књаза.“ „Нарочито ти препоручујем ону сцену између два Црногорца — пише он Матавуљу крајем 1904. — То је прилика да „га“ ошине у неколико речи, а да се не сме ни почешати. Ја замишљам да је један agent provocateur, а други прави емигрант, ал’ му је чељад у Цр. Гору. Онај први стане срамотити „тирјанина“ и ту Јевропу што га не познаје, како ће она сиротиња платити сав тај трошак око те сквадре итд, итд. Онај други се „стави“, па скочи на онога: Муч, погани! Кога ти срамотиш? Зар наше сунце . . . итд, итд. На то га пријатељ Новљанин запита како може тако говорити, кад му је јутрос противно казао, исто као онај. На то емигрант: А зар не видиш да је онога послао *Машио*. А моја чељад и моја браћа још нијесу дигли, па тешко њима да сам се издао итд. Уосталом, ти ћеш то умети лепше накитити“.

Очевидно је у питању заједнички идејни став и однос према цетињском владару. Матавуљ је и прихватио некакве Костићеве „увете“ у вези с њим. Његових одговора ипак нажалост нема, што би бацило више свијетла на ово занимљиво питање.

Матавуљ је и пријатељство с Михаилом Вукчевићем засновао на сличном ставу према цетињском књазу. Под псеудонимом Мило Војводић овај негдашњи Матавуљев бака објавио је неколико написа против књаза Николе. У својим сјећањима, Вукчевић износи да је Матавуљ цијенио његове *Разговоре безазлена свијета с црногорских посједака* (Београд, 1900) и хтио је посредовати да их београдско „Дело“ штампа.¹⁰

Наведене чињенице показују с каквим се расположењем Матавуљ односио према средини, којој је највећим дијелом и посветио своје мемоарске списе. Није онда чудо што је у њима и он сâм видио ударце по „црногорској лажи“, а Михаило Вукчевић — допринос „новом покрету“ [опозицији против књаза Николе]¹¹

Занимљиве, иако непотврђене податке у вези с Матавуљевим алегоричним мимоарима *Десет година у Мавританији* изнијеће „Слободна ријеч“. По њеној једној непотписаној биљешци, аутор је трговао овим памфлетским списом, наводно и написаним по наруџбини краља Александра Обреновића. За поменути памфлет — наставља овај лист — аутор је, све до мајског династичког преврата 1903, добијао стални хонорар из Диспозиционог фонда, — неких 15000 дин. укупно.¹² Ако ово, међу-

¹⁰ М[ихаило] В[укчевић]: *Сећања на покојног Матавуља*. — Цариградски гласник, 1908, бр. 9, 3.

¹¹ Исто.

¹² *Симо Матавуљ као човјек*. — Слободна ријеч, Подгорица, 1907 податак по београдским „Вечерњим новостима“, 1907, бр. 255, 6; бр. 257 5—6, јер до изворног листа нијесам могао доћи.

тим. и није доказано, није неупутно у поменутих мимоарским списима видјети неку врсту пишевог настојања за рехабилитацију у очима београдских властодржаца. Утолико прије што је наређење о Матавуљевом отпуштању 1898 (два мјесеца прије него што је почео писати *Биљешке*) потекло, изгледа, од екс краља Милана, тадашњег генералисима српске војске, познатог иначе по нетрпељивости према Црној Гори и према самом писцу у вријеме његовог првог боравка у Србији 1887 (у *Десет година у Мавританији* Матавуљ га зове Назлим. Послије појаве поменутих списа — да ли и без везе с њима? — Матавуљ је враћен у службу.¹³ Случајна подударност, можда. Ако пак наведене чињенице и нијесу представљале непосредан повод или подстицај за мемоарске списе, могле су, без сумње, имати утицаја на њихову идејну интерпретацију.

БИЉЕШКЕ ЈЕДНОГ ПИСЦА. — Још неки разлози побудили су Матавуља за *Биљешке*. Као непосредан повод М. Савић истиче његову кратку аутобиографију, писану за Јозефа Бекмана 1898 (VIII, 293—295). То га је подстакло — закључује Савић — да се „још исте године лати писања својих *Биљешака*“.¹⁴ Податке о себи Матавуљ је давао истодобно и своме пријатељу Љубомиру, за његову студију *Симо Матавуљ*, пригодну без сумње: те године, наиме, падала је 25-годишњица његова књижевног рада. Све то окренуло га је сјећањима и прошлости.¹⁵ С друге стране не видимо да већ није било „врло тешких разлога“ због којих није желио да му излази биографија, као што је 1892. писао Јовану Грчићу (VIII, 162). Напротив, осјетио је потребу да о себи пружи аутентичне податке, да исправи нетачности („силни утјецај“ „Др. Томановићев“ итд.).

Августа 1898. Матавуљ је пошао у Нови Сад како би се договорио с пријатељем М. Савићем о писању *Биљешака*; оне су, на његов предлог, и примљене за „Летопис“ на састанку Књижевног одељења Матициног, 21. августа т. г. С мањим или већим прекидима излазиће оне током шест година, упркос одлуци Редакције да не доноси прилоге у наставцима.¹⁶

¹³ Није незанимљиво истаћи — а то, можда, није ни случајно — да је писац потписао прву редакцију списа *Десет година у Мавританији* пуним именом, додијеливши притом себи улогу редактора, јер је тобож писац „од онога свијета“; другу пак редакцију — као „преводаца“ својим иницијалима.

¹⁴ М. Савић: *Сима Матавуљ*. [у књизи] Из српске књижевности, св. II, Нови Сад, 1910, 71.

¹⁵ [Љубомир Јовановић] Сарадник: *Симо Матавуљ. о 25-годишњици (1873—98) његовог књижевног рада*. — Дело, 1898, књ. XIX, 310—316, 473—490. Да је аутор ове расправе многе податке добио од самог писца, види се с једне стране по томе што их није могао наћи у дотадашњој литератури о Матавуљу, а с друге стране, из тога што их је Матавуљ поменуо на сличан начин у *Биљешкама*.

¹⁶ А. Г. [Андреа Гавриловић]: *Летопис Матице српске*, књ. 207, св. 3. — Коло, 1901, књ. I, св. 10, 642.

Као што се могло и очекивати, *Биљешке* нијесу равнодушно примљене на Цетињу: проткане су персифлажом и заједљивошћу, истицано је (VIII, 458), уз неприкривене замјерке Редакције „како [...] прима онаке погрде“ (Исто). Уредник М. Савић извјестио је Матавуља „ко се још интересовао за овај рад“ и за аутора, свакако из црногорске престонице; изнио му је и „свој даљи суд“.¹⁷ Поводом тога, тражио је зацијело и нека објашњења од писца, јер му овај у писму од 20. марта 1901. одговара: „Читај пажљиво и видећеш да у *Биљешкама* нема ничег зазорног ономе горе [књазу Николи], да су ту само догађаји онако како су се ревали и како су у мојој глави утиске оставили. Што је добро, ја га износим са задовољством, а кад наиђе оно што је ружно, ја то не наглашавам, него брзо прелазим [...]“ (VIII, 357—358). Матавуљ је у вези с тим дао објашњење и Сими Лукину Лазићу: наиме, да на приговоре са стране у редакцији слијезу раменима и да му је с њихове стране слободно да пише шта хоће (VIII, 458). Не би се, међутим, могло рећи да је тако и било. На сједници Књижевног одељења Матице српске 3/16. септембра 1901. Александар Сандић (године 1893. добио је одликовање с Цетиња: орден Данилова рада IV степена) „интерпелирао“ је секретара и уреднички одбор, тражећи одговор на три питања: јесу ли *Биљешке* примљене без икакве примједбе, ко их је оцијенио и ко их је за „Летопис“ предложио? Затим је цитирао два мјеста, наводно увредљива за књаза („стало је њему ... хоће ли Црна Гора имати добру љетину или неће, њему је родило“; и „из свију варошица жицом извјештавају господара итд. Он има збирку барометара“).¹⁸ На то је М. Савић одговорио да се први напад односи на писца, а да ни други не вријеђа књаза.¹⁹ Без обзира на то, ипак, он ће се отад опрезније односити према Матавуљевом спису, с више пажње да се не замјери Цетињу и „угарским властима.“

Као и остала крупнија дјела, Матавуљ је и *Биљешке* писао на основу предходно састављених теза. У пишчевој заоставштини остала су два, њихова концепта, углавном слична. Наслов им је *Автобиографски записи С. Матавуља*. На исти начин су разврстани, — по годинама, од краја 1882. до 1887. закључно. Разлике су у неким детаљима и у хронолошком распореду теза по годинама. По свој прилици, била је обухваћена и прва година (од краја 1881. до краја 1882) на жалост, то није сачувано. На једном концепту написана је и 1888, али испод ње нема теза.²⁰

Све тезе до 1885. закључно углавном су обрађене у *Биљешкама*. Кажем: углавном, јер ако је „долазак Абердаров на Цети-

¹⁷ О Сими Матавуљу. — Летопис Матице српске, 1910, књ. 261, св. 1, 17.

¹⁸ *Биљешке једног писца*. — Летопис Матице српске, 1900, књ. 214, св. IV, 138 и 139.

¹⁹ Коло, 1901, књ. II, св. 6, 368.

²⁰ Ручкописни одсек Матице српске (М. 10914).

ње“ само поменуо (IV, 171), писац је „проглас српске краљевине 22. фебруара“ сасвим испустио. Такође и тезе из 1883:

„Зајечарска буна у Србији у октобру, апшење двадесетпеторице радикала крајем истог месеца, стрељања у новембру. — Одзив тога на Цетињу. — Видело.“ Изостављен је и податак о састанку Јована Павловића „с Лазом Костићем у Пешти у априлу 1884.“ и „Зимње приче, први пријевод“. У 1885. години није описан „Долазак загонетног Тондинија“.

Преостале двије године писац, као што знамо, није ни обрадио: *Биљешке* су завршене с 1885. Како није сувишно да упознамо и ове необрађене тезе, доносим их дословно:

1886.

О Бурђевудне долазак Бјелановићев и Томановићев, Јовановићев, и Јовин (Метличић); моје путовање с њима у Подгорицу. — Свакако пре њихова одласка беше наштампана „Балканска“, — по свој прилици јесени прошле године. — Крајем године моје путовање у Далмацију. Божићовање у Шибенику.

На крају те године написао сам причницу „Како се Латинче оженило“, која је штампана у 1. броју „Стражилова“ 1. јануара 1887. — Те године у бр. 41 и 42 „Јавора“ (12 октобра) изишла је моја прича „Ко је бољи?“

1887.

У шибеничкој читаоници читаоци читају „Балканске“, гостовања код Покрајаца у Промини, где сам написао „Завођанку“ која је штампана 26. фебруара у бр. 9 „Стражилова“ — Др. Симоновић у јулу дошао и постављен за подгоричког лекара. — Свршен конкордат? — Зими те године дошао новопостављени бискуп Милиновић. — Његова заклетва министру Павловићу.

1888.

Из наведеног видимо, дакле, шта је писац намјеравао још да обради. Нешто од тога познато је посредно. Наиме, Сава Бјелановић и Лазо Томановић сами су описали поменути боравак на Цетињу 1886: први — у „Српском листу“ под насловом *Девети дан*.²¹ други у „Јавору“ (*Осам дана по Црној Гори*).²² — О Матавуљевом божићевању у Шибенику и његовом предавању у тамошњој читаоници изашао је допис у бр. 3 „Гласа Црногораца“ за 1887; о томе је, такође, упутио опширан извјештај грофу Калнокију и аустријски представник на Цетињу, пуковник Ми-

²¹ С. Бјелановић: *Девети дан*. — Српски лист, 1886., бр. 23, 2.

²² Л. Томановић: *Осам дана по Црној Гори*. — Јавор, 1886, бр. 28, 877—822.

линковић. Истичући да је Симо Матавуљ „један од оних Срба са аустријске територије, који су добили службу од књаза Николе и који се с нарочитим одушевљењем залажу за ширење његових великосрпских идеја“, Милиновић у наставку износи да је овај професор „већ дуже времена због одмора одсутан с Цетиња“, упркос оскудици наставног кадра, и то, по свој прилици, стога што на овај други пропагандни начин може да учини важније услуге своме господару него педагошким радом. Прелазећи затим на *Балканску царицу*, на анализу њене идејно-политичке суштине, достављач закључује да ово дјело има за тенденцију уједињење свих јужних Словена под кућом Петровића. (У складу с тим је и књажева тежња да придобије Хрвате; одликовања, која је додијелио неколицини аустријских држављана и његово писмо неким загребачким студентима, који су у знак политичке демонстрације хтјели да пређу у православу вјеру, те су замолили његово Височанство за кумство). Тога ради — сматра Милиновић — *Балканска царица* користиће се и даље у агитационе сврхе и неће остати само на одушевленом интерпретатору као што је професор Симо Матавуљ. — За Матавуља, пак, ово предавање биће од „значаја“ и због тога што ће отада ући у досије аустријских агената: они и њихове доставе будуће пратити његов први одлазак у Србију.

О осталим питањима (о конкордату и сл.) има података у преписци између Матавуља и Лаза Томановића (VIII, 1116). Споразум између Црне Горе и Ватикана, који су 18. августа 1886. потписали Јован Сундечић и кардинал Јакобини, публикован је на српском и италијанском језику у 42. броју „Гласа Црногорца“ за 1886. На основу Матавуљевих исписа из „Гласа Црногорца“ за 1886. могли бисмо претпоставити да је он хтио поред осталог, да обради, и одзив који је тај споразум добио у српском и словенском новинарству.²³ (Конкордат је уосталом и поменућ међу тезама из 1887).

Упоредимо ли наведене тезе с планом *Биљешака* изнесеним у једном писму Милану Савићу, уочавамо једну разлику. Писац је, наиме, предвидио „у VII-ој глави прво селење у Србију, Зајечар, Млан и Цгние“ (VIII, 322); у поменућим тезама за 1887. тога, међутим, нема.

Биљешке нијесу уско аутобиографски спис. У њима, бар у највећем дијелу њиховом који се тиче Цетиња, писац је више сликао средину око себе, људе с којима се сретао, догађаје који су се за то вријеме дешавали. Идејно, видјели смо, биле су надахнуте и задануте нетрпеливошћу према црногорском владару. По „логици догађаја“ писац се није зауставио само на њему. Иако је увјеравао да ће *Биљешке* бити „прожете потпуном искреношћу“, иако је раније говорио Пери Тодоровићу да мрзи књаза а воли Црногорце, нерасположење према „некој њиховој господи“ (VIII, 458) преносио је често и на Црну

²³ Рукописни одсек Матице српске (М. 10914). Вид. Прилози, III,

Гору у цјелини. То се огледа не само у преувеличавању извјесних појава (страха итд.) него и у одабирању грађе. Чак је и Милан Савић, пишчев пријатељ, био принуђен да изоставља из *Биљешака* нека, не сасвим основана, уопштавања о моралу црногорских жена.²⁴

За овакав однос може се с правом Матавуљу приговорити. У своје вријеме он је спјевао неку врсту оде књазу („Данас си јаш, свјетли Господару, усред зрака љубави народне“), важио као повјерљив човјек на двору,²⁵ држао говор у част „свијетлог нашљедника“ а као приповједач гледао и давао с лијепе стране тамошње живот. Послије раскида с Цетињем, међутим, причао је, а изгледа и писао о књазу не много долично и пристojно, иако је 1889. увјеравао свога брата да му је Црна Гора „једна свијетла и света идеја“, за коју би увијек готов био живот прегорети. „Према томе — наставља Матавуљ у поменутом писму — и њезин владалац као владалац јест и остаје оно што се измијенити не може. Ти си, чини ми се, посумњао да би ме могла страст занијети, па да ја својим пером износим свијету на видик оно што не треба износити! Жао ми је ако си то посумњао!“ — закључује Матавуљ, да би затим прозаично истакао како му је књаз Никола дужан „неколико стотина лекција“ (VIII, 54). Последње ријечи указују можда и на један од разлога Матавуљевог субјективизма у *Биљешкама*.

У овом спису, који по природи свога жанра претендује на вјерност чињеницама, запажамо и неке омашке. То је унеколико и схватљиво: прошло је близу двије деценије од збивања захваћених *Биљешкама*. На неке погрешке скренуо је писцу пажњу Лаза Костић. „Кад се састанемо, а Бд, (ако бог да), тамо пред Видов-дан 1902. г. — пише он Матавуљу — покажаћу ти све погрешке, у времену и у ствари, па бар да их дотераш у књижи“. — То је, по свој прилици на Матавуљево навалывање, изнио у наредном писму. Примједбе се односе, не рачунајући штампарске и граматичке грешке, на следеће: 1. да се Ј. Костић 1883—4 г. није „налазио на зимовнику у Сомбору“, 2. да га није послала на Цетиње српска влада већ је он као представник војвођанских Срба посредовао између српске и црногорске владе;

²⁴ В. Латковић: *О Биљешкама једног писца*. — Сабрана дела, књ. IV. 285. — Сем овог, уредник је изостављао текст у више махова: од појединих ријечи (у вези с Ј. Павловићем на почетку главе IV), антиаустријства гл. VI итд.) до читавих пасуса (о дјевојци која је послуживала у кући пишчевог домаћина С. Вицковића, гл. IV); о вечери у Паризу код познаника с Цетиња, Ламија, гл. V; поређења двају бораца за „Српство“ на „двје своје сувише удаљене а никако не везане меће“, Светозара Милетића и Марка Миљанова, јунака који су започели мачем а наставили пером, „унеколико сличне судбине и по трагичности која је пратила њихов залазак живота“, гл. VI; о припреми борбе против Аустрије, гл. VIII; о сусрету с Дуком од Медуна, гл. иста.

²⁵ „Симо је био наш повјереник на Цетињу — пише Лаза Томовић — који је у исто доба с нама дипломатисао“ (*з писамa умрлих заслужних Срба, Душан Јовановић*. — Нови живот, Београд, 1926, књ. XXVI, св. 7, 172.

3. да је два његова сусрета с Јованом Павловићем Матавуљ „збио у једно“; први је, међутим, био приликом преноса Бранкових костију 1883. г., други — наредне године. „Стога си, по свој прилици, — примјећује Костић у вези с тим — побркао и годину смрти Љубишине и градње Зетског дома“, 4. да се Костић није 1884. г. „удварао“ Милеви Оп[ујевић], јер је с њом већ био раскрстио и, 5. да је за уредника Гласа Црногорца постављен „тек 1885 (пете) под јесен уочи Српско-бугарског рата“.²⁶ За неке од ових опаски (под бројем 2. и 5. на примјер), Матавуљ је донио исправку. Такође, и за Костићеву плату на Цетињу: да је имао 120 форинти мјесечно плате, а не 100 (IV, 270.) Сличних нетачности, особито у погледу датума, има још у Матавуљевим мемоарима. Нијесу она, наравно, од суштинског значаја, али показују да је писац направио извјесне фактографске пропусте и поред доброг памћења и доста марљивих припрема за писање *Биљешака* тога ради исписао је садржај написа из „Црногорке“ и знатније датуме из „Гласа Црногорца“. Тако, на примјер, о својој болести из 1876. даје друкчије податке о времену, мјесту и симптомима њеним у *Биљешкама* (IV, 71), него у писму Владимиру Десници од 4. јуна 1876, писаном, дакле, непосредно иза поменутог догађаја (VIII, 9). — За сарадњу у задарском „Народном листу“ Матавуљ пише да је трајала од 1873. до 1876 (IV, 77). Сарађивао је у њему, колико је засад познато, само 1873, и 1874. Није ли по сриједи штампарска грешка? — По *Биљешкама*, гроф Илија Јанковић умро је „љети 1874“ (IV, 38), а у ствари марта поменуто године. Отуда зацијело и омашка да се конту свидио Матавуљев сонет поводом смрти спахије Јована Катуриха (IV, 38), који је пак умро послје конта, 5 (17. априла); испада такође да је и стихове у вези са смрћу контовог унука написао за живота Илије Јанковића (IV, 38); објавио их је, међутим, јуна т.г. — У Дубровник, на путу за Херцег-Нови, стигао је, по *Биљешкама*, 1874. ноћу касно (IV, 49); у пртици *Бијели фратар из Дубровника* пише да је то било рано иза подне“ (VII, 325); о допису *Наши просјаци* писац говори у раздобљу везаном за Херцег-Нови (IV, 70) (Можда га је тада написао и послао „Српском листу“); изашла је, међутим, у 43. броју од 27. октобра, дакле, скоро мјесец и по дана послје ауторовог одласка из Новог. — Грешка о датуму пишчевог рођендана крупнија је: до данашњег дана провлачи се у литератури да је он рођен 14. септембра. Сам Матавуљ је, наиме, истакао да је на Цетиње стигао „на Крстовдан [14. септембра по старом календару — Г. Д.] 1881. г.“ и да је баш тога дана навршио „двадесет и девету годину“ (IV, 81). На основу књиге рођених, међутим, Душан Берић је утврдио да је Матавуљ рођен 31. августа по старом ка-

²⁶ М[ладен] Ј[есковац]: *Писма Лазе Костића Симу Матавуљу*. — Летопис Матице српске, 1960, св. 4, 487 и 488.

лендару.²⁷ — Као што је већ и В. Латковић истакао, по *Биљешкама* испала да је прича *На Бадњи дан* настала 1881., а штампана 1882 (IV, 117). У ставри, написана је крајем 1884, а објављена 1886.²⁸ — О путопису *Први пут на Блату*²⁹ писац је у *Биљешкама* (IV, 120) дао низ погрешних података: почев од наслова *На Скадарском Језеру* и листа у коме је објављен („Српски глас“ а треба „Српски лист“) па до времена настанка. Како је, наиме, Матавуљ у овом путопису изнио своју шетњу у току првог прољећа у Црној Гори, испало би да је путопис написао (а и штампао) 1882. Одмах затим наставља да му то „уз ону поменућу пјесму [ваљда Његовом височанству књазу Николи I, објављену 6. децембра 1881] „бјеше ... сав књижевни рад те [1881, дакле] године“. Поменути спис, међутим, писан је и публикован 1886.³⁰ — Поводом часова француског језика у цетињској гимназији аутор каже да их је држао „непуних осам мјесеци“ (IV, 122); позивајући се на овај податак, ускоро затим истиче да је предавао „од половине новембра до конца маја“ (IV, 125), — шест и по мјесеци отприлике. — Говорећи о књажевој пјесми *Турчину* која „почетком 1884. изиђе у дубровачком „Словинцу“, Матавуљ наставља да се „неколико дана касније“ пружила прилика аустријској штампи „да излије своју љутњу“ и поводом његовог списа *Умјесто уводног чланка* (IV, 189), који је, међутим, објављен у љето претходне, 1883. године. — У осврт на причу *Милош од Поцерја* Матавуљ указује да је њена прерада *Ново оружје* „изашла [...] на свијет седам година доцније у Биограду“ (IV, 228). У ствари, прошло је шест година (од 1884. до 1890. — По Матавуљевим ријечима излази да је он смијењен „са надзорничке дужности“ (241) у љето 1884. На основу Матавуљеве молбе В. Латковић је утврдио да је то било 30. децембра 1883.³¹

Ових неколико омашки не представља, зацијело, све: пажљивија испитивања у овом правцу пружила би још сличног материјала. Но, без обзира на изнесене приговоре у погледу пристрастности и мјестимичне нетачности. *Биљешке једног писца* знатно одскачу од многих наших списа овог жанра. С Доситејевим *Животом и прикљученијем* и *Мемоарима* Матије Ненадовића представљају оне најбоље примјерке овакве литературе код нас. Све одлике Матавуљеве приповједне прозе посједују и *Биљешке*, — живо и течно причање и снажно портретисање (ли-

²⁷ Д. Берић: *Када је рођен Сима Матавуљ*. — Књижевни Јадран, 1952, бр. 93. У школским документима Матавуљевим у Задру стоји прави датум рођења (31. август).

²⁸ Видо Латковић: *Симо Матавуљ у Црној Гори*. Скопље, 1940, 102—103.

²⁹ У литератури, међутим, овај путопис се провлачи под насловом *Први пут по Блату* (треба, дакле, (*Први пут на Блату*).

³⁰ В. Латковић: *Симо Матавуљ у Црној Гори*, н. д., 105.

³¹ В. Латковић: *Симо Матавуљ у Црној Гори*, н. д., 33.

кови Илије Беаре, Стева Вицковића, Пера Кокошице, Јована Павловића, Јована Липовца, Павла Аполоновића Ровинског, Лазе Костића и других представљају мале умјетничке студије). Духовитост и ерудиција такође су врлине овог мемоарског списа. То чини *Биљешке* прворазредном лектиром, која уз то пружа обиље података о њиховом аутору и о времену у коме је он формиран.

* *
*

Почев од Момчила Иванића (не крије ли се он под иницијалима М. И.?), који је предлагао да се *Биљешке*, још за вријеме њиховог излажења у „Летопису“, посебно одштапају,³² критика се о њима углавном похвално одазивала. Уз констатацију да су „писане без особитог пробирања материјала и без нарочитог стилског напора, дакле и без великих књижевних претензија“, наша позната списатељица Исидора Секулић истиче њихов документарни значај и њихов начин писања, — свјеж, жив и топао.³³

У приказивању првог периода — до Херцег-Новог, Матавуљ је, по ријечима Милана Грола, „не само непосредан у искреној исповести као човек, него и занимљив као писац“, раздобље у Боки је мршавије; трећи дио (на Цетињу), до 1885 — а не како је у Гроловом приказу речено до 1887 — документарно је богатији, „али не и снагом сликања и психологије“.³⁴ Марко Цар, који је *Биљешке* приредио за посебно издање, гледа у њима „књижевни напис којим се знатно обогаћује једна од најсиромашнијих грана наше националне књижевности: књижевност мемоарска . . . То дело, знаменито по садржини, јединствено по чистоћи и израћености стила, неће заиста имати да буде постидно, ни да се боји поређења са осталим делима сличне садржине [. . .]“.³⁵ Такав суд, с мање или више дарежљивости у комплиментима, имали су о *Биљешкама* и остали проучавоци овог Матавуљевог дјела.

ДЕСЕТ ГОДИНА У МАВРИТАНИЈИ. — Овај спис преставља алегорични пандан *Биљешкама*, не дакле, „роман“ или „причу“ као што истиче уредник „Дела“,³⁶ нити наставак *Биљешака*

³² М. И. [Момчило Иванић?]: *Летопис Матице српске*, књ. 209, св. 5. — Коло, 1901, књ. II, св. 8, 488—490.

³³ Исидора Секулић: „*Биљешке једног писца*“. — Српски књижевни гласник, 1923, НС, књ. VIII, бр. 7, 555.

³⁴ М. Грол: *Симо Матавуљ, Доживљаји једног писца*. — Српски књижевни гласник, 1939, НС, књ. LVIII, бр. 7, 434—437.

³⁵ М. Цар: *Предговор* [уз] *Биљешке једног писца*. Српска књижевна задруга, књ. 290. Београд, 1939, 13—14.

³⁶ Дело, Београд, 1907, књ. 43, св. 1, 25.

како сматра Бранко Бүкић.³⁷ Писац је овом облику прибјегао, с правом примјећује В. Латковић, зато што алегорија као књижевни род пружа више слободе а мање одговорности,³⁸ дозвољава, дакле, карикатурални тон у третману чињеница. Иако се држао стварних факата и људи, Матавуљ им је овдје прилазио друкчије него у *Биљешкама*: више из романсијерског аспекта, с мање обавезе према животној чињеници. То се, поред осталог, види већ из самог наслова: Матавуљ није провео у Црној Гори десет година (од 1880. до 1890.), већ само осам (од октобра 1881. до новембра 1889), убрајајући ту и његово вишемјесечно одсуство за вријеме првог боравка у Србији.

Прву редакцију овог списка прекинуо је Ивањдански атентат. Радикалско „Дело“ престало је излазити, а с њим и *Десет година у Мавританији*. Кад су пак нестале сметње за излагање поменутог часописа, уредник Љубомир Јовановић обратио се писцу да настави *Мавританију*. „Честити од старине бане — пише му у десетерцу на визит-карти — оштри перо и призивај вилу, па се спремај да се умом винеш, мавританској ломној земљи малој“ „Дело“ ће ти почет' излазити; шерги те хоће походити, тражећ' Симо. твога рукописа. А немој их празнорук дочекат', то од тебе красно бити неће. Алвундандара, твој — На Бадњи дан, 1901. г. у Б“.³⁹ Матавуљ се, међутим, није томе одазвао. Женидба, односно путовања послје ње, још више писање *Биљешака*, којима се тих година посветио, као да су га одвојили од *Мавританије*.

По једној биљешци Живаљевићевог часописа „Коло“, Матавуљ је намјеравао да до краја 1903. засебно штампа овај спис.⁴⁰ Ову намјеру по свој прилици, омео је, мајски династички преврат: писац, јамачно, није био сигуран како ће дјело бити примљено у новој атмосфери, под владавином Петра Караборбевића, зета књаза Николе. Тек 1907 — послје захлабења односа између Београда и Цетиња, онда кад је емиграција црногорска а тиме и опозиција против званичне цетињске политике из дана у дан јачала — Матавуљ ће изнова почети да објављује *Десет година у Мавританији*.⁴¹

Прва редакција завршена је Матавуљевим доласком на Цетиње и вечером у кафани „Локанди“; друга — обухвата и вријеме до његовог постављења у цетињској гимназији, отприлике још мјесец-два дана. Ове двије редакције разликују се у којечему, иако не тако „знатно“ као што напомиње уредник „Дела“.

³⁷ Б. Бүкић: *Десет година у Мавританији*. — Сусрети, 1954, бр. 10. 757.

³⁸ В. Латковић: *Симо Матавуљ у Црној Гори*, н.д., 213. У четвртој глави четвртог дијела ове књиге др Латковић је опширно говорио о поманутом спису (стр 212—220).

³⁹ Повјесни музеј Хрватске, 36. М.

⁴⁰ Коло, Београд, 1903, књ. V, бр. 5. 315.

⁴¹ В. Латковић: *О Биљешкама једног писца*, н.д., 277.

Прије свега, у другој обради нема увода *Читаоцу*, датираног априла 1899. у Београду, у коме Матавуљ, под пуним својим именом, преузима на себе улогу редактора, јер писмо тобоже“ није више од овога света“. Умјесто тога стоји: *Успомене једног исељеника. Са левкаћанског превео С. М.*⁴² У преради је, осим тога подјела друкчија: безмало пет глава умјесто раније двије. Измијењена су, најзад, и нека имена: аутор списа Шиме Цако (162) зове се у другој редакцији Шиме Вако — Вулио; Вергалија (Шибеник), 163 — Бенко, 9; Акоба (Бока), 164 — Устје, 13; Дубровија (Србија), 165 — Нова Левкадија, 12; Нељуси (Његуши), 370 — Шигуње, 27; Локин (књаз), 381 — Вокмир Нис, 46; Окез (књаз Данило), 381 — Зејо, 46; Нижоб Вокој (писмоноша) 378 — Ожебина Ојков Довираћ Црца, 40; Дар (Његош), 371 — Едар, 49; Ожоб (Божо Новаковић), 379 — Жожо Пух, 48; Окүв (гостионичар), 385 — Курјо Јосафатов, 57; Ожалб (Блажо Петровић), 386 — Жолиби, 57; др Шим (др Роко Мишетић), 387 — Диго Брацанин Даламарац, 59; шваља Атака — г-бица Атака итд.

У другој редакцији има и стилских преправки (сахралио, 165 — сачува, 13; сви троје, 167 — све троје, 15; о глави, 170 — о истребљењу, 18; жишка, 382 — светило, 50). Запажамо потом и сажимање текста. Тако, на примјер, сем приступних ријечи *Читаоцу*, изостављено је објашњење о Апопској (бокелској) буну (164), Атакина (Катина) примедба да „Маврићани не поштују жене“ и пишчево излагање да он није Маврићанин и да дикефалске (аустријске) новине свашта пишу о Маврићанима, 169; мољакање старца за „једну аспру“ и пишчево резонување о томе (175—176)! објашњење ријечи *добар* (човек) која у „Мавританији“, услед особених историјских прилика, има значење храбар (377); податак да су маврићанске владике имале од старине пријатељске везе са Французима, а од Дара [Његоша] „Француска се поче сматрати као позната заштитница Мавританије“ (380); казивање о Његошу и његовим државничким задацима (380—381); опис панораме с врха Фабије (Буковице) 381—382 (дат веома слично у *Успоменама са Скадарског језера*, — VII, 123); страховања пишчева због неизвјесне будућности (382—383); разговор о „Мавританском покличу“ („Гласу Црногорца“) и пишчеве похвале на рачун листа (388) такође су унеколико предругојачени. У првој редакцији затим, насупрот стварним чињеницама, аутор истиче да је добио у Ивонији [Херцег-Новом] писарско мјесто у општини (165); доцније пак дат је прави податак да је постављен за учитеља језика (11), „Мосје Павел Ровински“ представљен је раније као „француски научник“ (388); доцније — као што јесте — руски научник (58). Сусрет пишчев с Арабом [Беаром] и Ожобом [Божом Новаковићем] измијењен је: десио се не у Локанди (384), него на улици, изван вароши (53—57) да би, ваљда, Араб имао више прилике

⁴² В. Б. Радовић: *Напомена*. Сабрана дела, III, 606—610.

да упозори свог пријатеља шта и како да прича. Плата писмоношина употребљена је првобитно с платом оваквих службеника у Француској (375); доцније с платама у Србији (38); у крчми на Шигуњама писац првобитно улази у собу гдје вијећају племенски главари (373). Том приликом дао је сликовитији опис Пај-Гињине јешности (373).

За разлику од многих осталих Матавуљевих радова, друга редакција овог списка више је проширивана. Додати су подаци о лабавости брачних веза код црногорских жена (25);⁴³ о граници између Мавританије и Дикефалије (25—26); опис Шигуња [Његуша] 27—28; биографски подаци о Арабу [Беари], 51—52. Знатно је обogaћена сцена у крчми на Шигуњима [Његушима], 30—36; уведено је и ново лице, најамник Крко, разговор с њим о бедевији; опис собе у којој је писао спавао, итд. Осјетно је, такође, развијен и дијалог с писмоношом (39—45). И мисао о свом привременом боравку у Црној Гори на путу за Србију писац је, као што је то већ истакао В. Латковић, унио у прераду.

Укратко узев, у другој редакцији (мислим на заједнички дио текста) више је истакнута психоза страха и потреба опрезности, самодржавље књажево и хијерархизам поретка.

Зашто је Матавуљ узео име Мавританије? По мишљењу В. Латковића, „сам назив дела Мавританија, Црна Гора, добијен је преко речи Мавар, човек црне масти“. У напомени пак Латковић објашњава да је Мавританија старији назив за Абисинију. Како се 1893. и 1896. водио талијанско-абисински рат, то се тада „у целом свету много говорило о Абисинији, односно Мавританији“.⁴⁴ Ж. Младеновић, међутим, држи да је то име дошло по мароканској Мавританији, брдовитом крају који се уздиже изнад мора.⁴⁵ Податак, који је измакао његовој пажњи (*Балканска царица* названа је у овом спису Атланска владарка, 100), као да иде с руке овој тези: Мавританија се граничи Атлантским океаном. Није, најзад, беспредметно нити неинтересантно указати на још једну могућност о постанку назива. У борби против аустријске цензуре Сава Бјелановић је у једном спису прибјегао мистификацији. Пошто је објаснио *Персијска писма* од Монте-скјеа и навео неке ријечи из њих, прешао је на описивање прилика у Босни подмећући то Ферзијанцу Узбеку, гдје овај досјетљиви источњак (тобоже у писму LXXX) говори о Мавританији једној одскора стеченој колонији францускога краља“.⁴⁶

⁴³ О томе је Матавуљ писао и у *Биљешкама*, што је у штампаном тексту изостављено (уп. В. Латковић, *О Биљешкама једног писца*, н.д., 285—287).

⁴⁴ В. Латковић: *Симо Матавуљ у Црној Гори*, н.д., 216.

⁴⁵ Др Ж. Младеновић: *Матавуљева романсирана аутобиографија „Десет година у Мавританији“ у издању „Просвете“*. — Београдске новине, 1954, бр. 80, [5].

⁴⁶ М. Цар: *Сава Бјелановић*. Дубровник, 1911. Мала библиотека Матице српске у Дубровнику, књ. 2, 48—49.

Писац је, видјели смо, обећао да ће у спису *Десет година у Мавританији* обрадити раздобље од десет година живота. Објавио је, међутим, само два мјесеца боравка. И овај спис радио је на парче као нека своја дјела још (прве обраде *Ускока и Баконје фра-Брне* и, доцније, *Биљешке једног писца*). У Матавуљевој заоставштини остала су два нештампана одломка из текста *Десет година у Мавританији*; у једном је описан разговор у Локанди и прва шетња по Цетињу (судећи по набацаности грађе у њему, могло би се претпоставити да је у питању концепт, који аутор није искористио у штампаном тексту); други одломак нас упознаје с ауторовом аудијенцијом код „могла“⁴⁷ [књаза], којом се приликом захвалио на постављењу у цетињској гимназији.⁴⁸ По њиховој окрњености види се да је било још нешто текста. Колико, тешко је рећи. На то не дају одговор ни два концепта теза *Десет година у Мавританији*, која су сачувана у пишчевим хартијама.⁴⁹ Један од њих је попис глава штампаног текста; други представља тезе за последње, девето поглавље *У државној служби* (III, 138—155), и то за његов завршетак (од стр. 149. до краја). Првих пет параграфа обрађено је у публикованом тексту; два последња (6. *Након недеље дана долазак могулов у класу. Разговор. Позив у двор и разговор.* — 7. *Прелазак ка Плосилу*) остала су јамачно у рукопису. Последњи став шесте тачке *Позив у двор и разговор*) могао би зацијело бити одломак о аудијенцији код „могла“, о коме је већ било ријечи.

Као што је већ указано, спис *Десет година у Мавританији* представља такорећи алегоричког двојника *Биљешака једног писца*. Сва имена (личности или географских назива) стварна су: представљају само наопако прочитану ријеч (Авас — Сава, Роток — Котор, Едар — Раде, Нис — син и сл.) или измијењен ред слогова (Ланида — Данило, Ливеша — Велиша итд.; користе се не ријетко и асоцијацијама, синонимским, преводилачким, гласовним (Круно Плосило — Стеван Чугурило, Истока — Зорка, Светлиона — Даница итд.

Спис *Десет година у Мавританији* писан је с више дијалога, с више слободе и мање одговорности, како је већ речено, него *Биљешке једног писца*. Аутор, на примјер, истиче да је почео писати „ове успомене“ кад је имао „тридесет и пет година, четири месеца и неколико дана“. Поћемо ли од Матавуљевог дана рођења, значило би да је он *Мавританију* започео у јануару 1888. Као што је познато, Матавуљ је у то вријеме био у Новом

⁴⁷ У једном писму С. Матавуљу од 9. септембра 1898, Л. Костић је апострофирао књазу Николу ријечју *могул*, прије, дакле, него што је Матавуљ започео *Десет година у Мавританији* (М. Лесковац: *Писма Лазе Костића Симу Матавуљу*, н.д., 471).

⁴⁸ Рукописни одсек Матице српске, М. 10914. Објавио Г. Добрашиновић, *Два нештампана одјељка из Матавуљевог списка „Десет година у Мавританији“*. — Стварање, Цетиње, 1961, бр. 3, 295—301.

⁴⁹ Исто.

Саду на путу за Црну Гору, гдје ће стићи тек у прољеће те године. С друге стране, на основу тога и ријечи „Пишем их у граду Ротоку, на граници дикефалској и маврићанској, одакле ми је пре десет година била полазна тачка у Мавританију, а ево и „долазна“, а, канда, и последња!“ — испало би да је Матавуљ прешао 1878. из Херцег-Новог на Цетиње. Од тачног податка да је био у основној школи кад му је отац умро (164), писац је у другој редакцији направио „грешку“ преправком да је био у средњој школи (11). Има и раскорака у датуму приспјећа на Цетиње: по *Биљешкама*, то је било „на Крстовдан“ (81); по *Мавританији*, дан доцније („Ти знаш да је јуче био наш велики пост, јесењи Крстовдан, а ја се некако у забуну омрсих“; 32). Матавуљ је и у овом алегоричном спису доста нехатан према чињеницама; на једном мјесту каже за јаминску [цетињску] долину да је дугачка „око три километра, а широка је за *половину* мање“ (51); нешто касније, на 70. страни, та долина је „ужа за *трећину*“. Нетачно је и вријеме објављивања пјесме *Двије висине* (III, 101): ујесен, до средине октобра дакле, мјесто у децембру, кад је уистину штампана.

И поред пријатног приповједачког тона, лаког, живог и сликовитог, списа *Десет година у Мавританији* није заузео видније мјесто ни у нашој књижевности, ни у Матавуљевом дјелу. Без сатиричног ефекта Домановићевих алегоричних списа, он је и у документарном погледу остао у сјенци *Биљешака једног писца*. Према томе, ријечи Љ. Јовановића да ће *Мавританија* бити, ако је писац не скрати, главно дјело његово,⁵⁰ и претјеране су и без основа.

⁵⁰ Браник, 1900, бр. 54, [2].

[ПРИЛОЗИ:]

I

АУТОБИОГРАФСКИ ЗАПИСИ С. МАТАВУЉА

[II варијанта теза за *Биљешке једног писца*]

1882 (при крају)

Три афере: Чутурило, Беара и Новаковић. — Моје унапређење за надзорника и наслѣдника учитеља. — Рефлексије о томе. — Прича „На Бадњи-дан“ и рефлексије о њој. — Тајанствени младожења. — Око „Балканске“.

1883.

С пролећа пропаст „економскога друштва“ и пад Врбичин. — Долазак Батембергов после Ускрса. — Фамозан чланак у „Гласу Црногорца“ о „Матери Ангелини“. — Венчање Петра Караборџевића са кнегињом Зорком. — „Балканска царица“, војвода Марко Миљанов. — Зајечарска бунa у Србији у октобру, апшење двадесетпеторице радикала крајем истога месеца, стрељања у новембру. — Одзив тога на Цетињу. — *Видело*.

1884.

Прва јавна претстава (у Машовој кући), 2 јануара, „Балканске царице“, рукопис драме у једноме члану. — 12 јануара излази први број „Црногорке“ и у њој почетак моје приче „Милош од Пацерја.“ Две претставе „Максима Црнојевића“ на крају истога месеца. — Телеграфски поздрав Лази Костићу у Суботицу. — Путовање Павловићево у Угарску и састанак његов с Лазом у Пешти у априлу; доноси му поруку господареву. — Долазак престолонаследника Рудолфа и Стефаније. Долазак Лазин око Петрова дана. — Кнежева драма се раширила, „добила је предњи и задњи чин“, али је једнако још у рукопису. — Дилетанско друштво Цетињске читаонице држи пробе у децембру. — Претпоследњег дана године полазак двора и чланова у Подгорицу. — Претстава драме у истоме месту последњег дана године. — Пролог Сунделићев и Костићев поговор, песничка утакмица.

1885.

Нова година у Подгорици. — Вратоломни повратак Лазин и мој. — Путовање Лазино у Беч. — Подлистак у „Новој Слободној Преси“. — Смрт Митрополита Љубише. — Нови митрополит и смрт кнегиње Марије у месецу мају. — У „Црногорци“ прекида се „Милош од Пацерја“, а почиње роман „Ускок Јанко“. — Престаје „Црногорка“ а замењује је „Зета“ (чини ми се половином јуна месеца) и у њој настављам „Ускока“. — Штампане „Балканске.“

1886.

О Бурђеву дне долазе горе: Бјелановић, Томановић, Метличкић и Јовановић. — Почетком јесени написах причу „Ко је бољи?“ (штампана у 41 и 42 броју „Јавора“ 12 октобра). При крају те године написах причу „Како се Латинче оженило“, (штампана у 1 броју „Стражилова“ од 1 јануара 1887). — Путовање у Далмацију, божићовање у Шибенику.

1887.

Читање „Балканске“ у шибеничкој читаоници; гостовање у Промини, где написах „Завођанку“ (штампану у бр. 9 од 26 фебруара „Стражилова“). — Повратак на Цетиње. — Долазак новопостављенога бискупа Милиновића. — У јуну долазак д-ра Симоновића, који бива постављен за физикуса подгоричкога.

II

[ПОГЛАВЉА И ТЕЗЕ ЗА II РЕДАКЦИЈУ ДЕСЕТ ГОДИНА У
МАВРИТАНИЈИ]

ДЕСЕТ ГОДИНА У МАВРИТАНИЈИ

Успомене једног исељеника

Са левкадског превео

С. М.

1. Увод у живот.
2. Шест година у Ивонији 68 рук стр.
3. Пуг у Мавританију
4. Плење Шигуње и даљи пуг преко планине Фађије у Јамину
5. Први утисци у Јамини 28 рук стр.
6. Први дан у престоници 39 стр.
7. У дажду, 26 стр. = 41
8. Посело у двору, 20 + 18 = 38
9. У државној служби

1. Писмо Атаки у трпезарији.
2. При поласку из трпезарије чудна историја Пјурова.
3. Полазак ка Плосилу и сусрет с њим на улици. Причање. Одлазак с њим у музеј и разговор горе.
4. Силазак доле у школу, где ме приказује Ђацима. Састављање распореда, које узимље на себе техничар.
5. Сутрадан рад у школи. Састанак на улици са Јоком. Изненађење (он постао управник).
6. Након недеље дана долазак мог'лов у класу. Разговор. Позив у двор и разговор.
7. Прелазак ка Плосилу.

III

ИСПИСИ [С. МАТАВУЉА] ИЗ „ГЛАСА ЦРНОГОРЦА“
„Глас Црногорца“ 1886

- а) 1 јануара кнез полази у „иностранство“ у Италију.
- б) У првом броју те године почиње излазити моја прича „На Бадњи дан“.
У подлиску 2 броја завршена је.
- с) 11 Ј[ован] Павловић, још једнако „управитељ Мин[истарства] Просвете“, отишао у Беч.
- д) 25. јан[уара] дознајемо да је књаз стигао у Петроград.
- е) 14 фебруара вратио се кнез из Русије и отишао на Ријеку.
Смрт Аксакова.

По свој прилици „Зета“ је престала излазити концем 1885.
15 марта умро војвода Миљан Вуковић.

Др Кустудић долази као млад лекар из Граца.

Одлазак др-а Мишетићеве фамилије крајем марта, а његов о Бурђеву-дану.

Лаза [Костић] на осуство у Угарску.

1. априла повратак двора са Ријеке.

Дознајемо да Академија петроградска штампа материјале Ровинскога, а да он држи предавања о Црној Гори у локалима етнографског друштва.

19 априла долази Борђе, Арсеније и Николајевић.

Још једнако излазе расправе из Великог суда из године 1879.

У бр. 22 (3 јуна) излази мој подлистак „Мудрост у животу“ исцрпљен из Шопенхауерова »Parerga und Paralipomena«.

9 јуна кнез одлази у Беч.

НБ. У бр. 23. (10 јуна) излази талијански превод посветне песме „Балканске царице“. Значи да је: reverende padre Cesare Tondini de Quarenghi Barnavita још почетком године дошао на Цетиње.

12 јуна ја држао поздрав нашљеднику који је цео штампан у бр. 25 „Гл[аса] Црногор[ца]“.

У бр. 26 (1 јула) у лиску „Гласа“ излази врло леп талијански превод „Нарицање Батрићеве сестре“ из „Горскога Вијенца“.

2 јула почиње се грађење цркве на Бипуру.

14 јула враћа се кнез из Беча.

Почешће „Глас Црн[огорца]“ преноси чланке из „Одјека“ и из других опозиционих листова против напредњака.

Крајем јула први пут долази кнегиња Даринка са ћерком Олгом.

Бр. 30 (29 јула) доноси оштар деманти против разговора „заступника“ књ[ажевског] црн[огорског] мин[истра] про-св[ете] Јове Павловића, ради разговора са журналистама „Пресе“. Ту се каже „да г. Ј[ован] Павл[овић] није виши чинилац у политици од ма кога другог чиновника који није посвећен тој струци“.

У Београду се оснива „друштво св. Саве“.

У бр. 31 (5 августа) има дугачак одговор Ј[ована] Павловића са датумом 3. авг[уста] на Цетињу. 4 авг[уста] Полазак у кнежевој пратњи са Февријем у Бар.

11 августа враћа се Луићи Балдаци.

Бр. 33 јавља ово: „Као што јавља „Ј[ован] Сундечић из Рима, потписани уговори између Црне Горе и римске курије 19. (7.) августа“, а није ни јављено да је Сундечић отишао у Рим и зашто.

Пеко Павловић дошао на Цетиње.

Новине доносе вест о фамозним телеграмима између Батемберга и рускога цара.

Вратисмо се из Бара 18. авг[уста].

Крајем августа стигао је пуковник руске гарде Н. Р. Овсијани да по царевој наредби остане на Цетињу као наставник наследников.

Бр. 36 (9. септембар) доноси жесток чланак против Батемберга „у чијим жилама не тече словенска крв.“

Стиже нови англиски министар Беринг место Грича. 9 септ[ембра].

8 септ[ембра] стиже 6 батерија Крупових топова.

10 септембра скупштина црногорских учитеља, под председништвом главног школ[ског] надзор[ника] Буре Поповића.

Бр. 37 (16 септ[ембра] јавља да је Сундечић кренуо у Рим и понио са собом уговор ради ратификације.

„Принц Арнолд Баварски“ стигао је преко Херцеговине у своју ловачку кућу коју му је кнез *ономлани* (1884) поклонио у Дузи.

Бр. 40 (7 октобра) доноси мој превод „Лабудове песме“ од Борфа Онета; превод заузима све бројеве до краја.

13 октобра враћа се кнег[иња] Даринка у Млетке.

Исти број доноси како се враћају црногорски радници у жалосном стању од болести из Коринта.

Бр. 42 (21 октобра) на челу листа доноси „Уговор између свете столице и црногорске владе“. Наслов је „У име пресвете Троице“. С десне стране српски текст, с леве талијански. Потписан је кардинал Јакобини и Сундечић.

27 октобра освећена је у присуству кнежеву, митрополитову etc. Миркова варош.

Српско и уопште словенско новинарство почиње се бавити конкордатом између Црне Горе и курије.

9 децембра „Глас“ јавља да перјанике замењују обични војници.

18 децембра „баш у очи дана кад је лани кренуо“ враћа се Павле Рус, јер му недостаје још грабе.

Свраћам пажњу правницима а још више психолозима како у овој години „Гласа Црногорца“, а у рубрици „Из Великог суда“ има приличан низ чланака.

IV

С. МАТАВУЉ — СИМИ ЛОЗАНИЋУ

Београд, 3/15. август 1894.

Министру иностраних дела,
господину Сими Лозанићу

Господине Министре,

Када сам пре десетак дана био у Новом Саду, ја сам се сасвим случајно састао са *Савом Ивановићем*, пребашњим црногорским официром а сад емигрантом, који је неколико месеца живео у Београду, тражио службу у војсци и најзад протеран био из Србије.

Саво ми се јадао на тај поступак српске владе, не толико с тога што му је жао е није добио службу у Србији, — по многим знацима судећи, он службу није озбиљно ни тражио, нити јој се озбиљно надао, — него с тога, што га је тај поступак уверио да кнез црногорски има утицаја на српску владу, да се кнежева реч слуша и онда кад то вреба јавно мњење у Србији, као што је био случај са изгнанством Блажа Петровића.

Дакле Саво Ивановић *тврди*, да су он и Блажо протерани из Србије, једино по жељи кнеза Николе.

У ствари, Ивановић *не верује* да је кнежев утицај могао бити узрок њихова протеривања; о томе сам се уверио у току нашега разговора у тренуцима његове искрености, али је то после ипак упорно тврдио, — што доказује да тај човек има пред очима неку личну корист тврдећи то. Тим већма то се истиче, што већина онамошњих Срба верује да је тако и радује се што је тако, јер у томе налази доказ солидарности између двеју српских држава.

Затим Ивановић ми каза да је сад по неколико дана у манастиру Крушедолу, по неколико у Сремској Каменици; да га *издржава Машо Врбица*, шаљући му месечно стотину форинти; да су њих двојица једнако у преписци; да му Машо у последњем писму јавља да ће стићи у манастир Крушедол уочи манастирске славе, дакле у петак, 29. јула, где ће остати 2—3 дана, па онда да ће пропутovati кроз вароши јужне Угарске и вратити се у Босну; најзад, Ивановић ме стаде молити да распитам по Београду за адресу Блажа Петровића, па да му је пошаљем, јер, вели, никако не може да дозна где се сад Блажо налази.

Пошто сам знао да је Ивановић за цело време свога бављења у Београду примао месечно издржавање од М[аша] Врбице, пошто је познато каква је *тврдица* Машо, то сумње нема да је ту помоћ Ивановићу давала само босанска влада (а прилика је да је по њеној жељи и тражио службу у војсци), то нисам имао разлога сумњати да му је сад прекинуто издржавање.

Али сам посумњао да би Врбица могао доћи у Угарску, сем ако би га влада нарочито послала, и ја ту своју сумњу кажем Ивановићу, на што ми он показа односни став у Машову писму, који гласи: „дакле ја ћу одиста бити у Крушедолу најдаље до 28. по нашем, и онда ћемо све „трсити“. Решиће се дефинитивно положај и плата Ивановићева у Босни. — После сам дознао да Ивановић то поверава и другима.

Ја сам пак одавна знао да је старешина манастира Крушедола, архимандрит *Гавра Змејановић*, био седам година врховни војени свештеник у окупираним земљама, да је толико интиман са Калајем да га у кући посети кад у Беч отиде, да је у најбољим односима са ген[ералом] Давидом (гувернером далматинским), да је у преписци са бароном Никшићем, са Кучером, са Бурковићем и осталим, и да је озбиљан кандидат не само за владичанство него с времена и за патријарха. Све сам то дознао од мога пријатеља Дра Лазе Костића, који је велики пријатељ са г. Змејановићем и који, као што је познато, стално живи у манастиру Крушедолу. Зато сам одмах и посумњао да долазак Врбичин у Крушедол неће бити тек ради проходње.

И зато, вративши се у Београд, ја сам имао част, Господине Министре, да Вас, усмено и у кратко, о свему поменутом обавестим, молећи Вас у исто време, да ми допустите да отидем у Крушедол о манастирској слави, где је, може бити, прилика да се бар нешто дозна о питањима која засецају у животне интересе не само српске државе, него и целога нашег народа. Ја сам Вам напоменуо како сам и прошлих година бивао гост тога манастира, те мој долазак не би дао повода икаквој сумњи.

Ви сте, Господине Министре, уважили моје разлоге и одобрили да пођем, те сад имам част извести Вас о свему, што ми се чини да Вас може интересовати.

Ја сам стигао у манастир 28-ог јула пре подне. Архимандрита нисам затекао; рекоше ми да је отпратио једнога госта у Земун и да ће се с њим вратити истога дана у вече. После дознадох да је тај гост из Босне, владин саветник (регирунгарат) *Трешчек*, референт за црквене и просветне послове окупираних земаља. Дознадох и зашто је дошао. Дошао је да међу образованим свештенством у Војводини изабере једнога, који би се примио дужности ректора Богословије у *Рељеву*. Свратио је у Крушедол, да се о томе посаветује са г. Змејановићем, а пошто је овај предложио као најзгоднијег *Сава Тодоровића*, катихету земунске реалке, то отидоше обојица да преговарају са Тодоровићем.

Пошто та ствар има већу важност него што на први мах изгледа, то је природно да оба поменућа господина нису јавно о њој конферисала; а што сам ја за њу дознао, то није моја заслуга, него је то доказ да и по фрушкогорским манастирима има добрих Срба, којима је криво што старешина уочи славе оставља манастир, да прати једног вишег чиновника босанске владе и тим свраћа пажњу народа на већ оглашени манастир. Међутим, као да нико није знао за долазак Врбичин, јер није могуће да то не би неко поменуо. Зачудих се такође што не затекох Ивановића, али, из опрезности, не распитивах.

Пред вече врати се из Земуна сам архимандрит. То је личан човек, тако војничког изгледа и држања, да би боље доликовала сабља него ли камилавка. Са мношћом је био веома љубазан. Дуго смо се разговарали које о чему, највише о његовој службовању у Босни. Он је истицао своје заслуге, које је стекао као посредник између владе и српског православног елемента, између власти и свештенства, али, вели, све узалуд! То је народ тако незахвалан и хипокритан, да просто човек не може веровати... И, мало по мало, толико се занесе, да поче горопадно грдити онамошње свештенство и трговачки сталеж, дакле интелигенцију, „која се пита којекаквим утопијама, која једнако сања о Србији, која је њега називала швапским попом“. Једном је служио у сарајевској цркви. Црква беше дупком пуна. После литургије хтеде да проповеда, али се народ, као по команди, разиђе одмах после његових првих речи. То је био *coup de grace* његовој толико вређаној осетљивости, и то је био знак да је незахвалност Бошњака допрла до вршка. Зато је омах тражио премештај. Калај је онда хтео да га у истом чину задржи у Бечу, тј. као војеног свештеника босанских трупа, али се предомисли и изради му старешинство најбогатијег фрушкогорског манастира. И данас Калај у пословима православне цркве босанске, најчешће тражи савета од г. Змејановића, који је, као што се види, тако колеричан, да лако заборава и најобичнију опрезност! Додуше, није поменуо ни Врбичу ни саветнике.

Саветник и референт Трешчек родом је из Хрватске, где је био судија, после је постављен за председника суда у Сарајеву, најпосле поверен му је „одељак богоштовља и наставе“. Увек се одликовао као реван католик, а пошто му је жена православне вере, то је некако погодан за обе стране. Иначе важи као осредњи правник и као препреден у опхођењу. Бар тако ми рекоше, пре него што сам га видео.

А имао сам част видети га сутрадан у друштву са кандидатом за ректорство. Обојица дођоше кад је већ било мноштво гостију. Архимандрит се приказа обојици. Трешчекова спољашност и понашање потпуно одговара горњем опису. Једнако се клањао на све стране, једнако се смешкао, једнако је истицао како му је жена православна и како он воли обреде наше цркве. И цар особито пази православне. Ето, ове године одређено је 30.000 форинти помоћи сиромашном свештенству саме епархије тузланске. Новом ректору одређено је 2.000 фор[инти] плате, стан, огрев, итд. Пошто ће се у будуће примати у богословију питомци који буду свршили гимназију, то је влада одредила дванаест стипендија за гимназијалце, који би хтели да се после посвете свештеничком чину. То је за сад, а после ће се трошити све више. Јер влада хоће образовано, високо образовано свештенство, а жели да се достојанствено издржава, а не као што је у Србији, итд.

— Влада заиста хоће дресирано и размажено прав[ославно] свештенство, — рекоше ми неки, који из ближе прате догађаје у Босни. Докле попови буду као што су већином сад, ограничени у знању и у потребама живота, али тврди у вери, у националним предањима и тежњама, дотле ће и маса народа бити оно што је сад, тј. неприлагодна аустријској мисли, непоколебљива у надању на Русију и Србију...

Војвођански мирски свештеници, који имају богате парохије, те материјално обезбеђени, и нижи калуђери који немају у виду никакве каријере, махом пристају за политиком срца, те су отворени непријатељи аустријске окупације; каријеристе пак из обају редова, готово ни у чем се не разликују од осталих ћесарских чиновника. Пошто у манастиру беше представника обају табора, то је катихета Тодоровић био између две ватре. Занимљиво је било слушати разлоге рго и contra односно ректорска питања. Сукоб је био жесток. Изашло је на видик скандалозних историја, скандалозних претензија аустр[ијских] власти, које оне намећу старешинама богословског завода, због којих су *три ректора* за две године напустили своја места. Последница све те препирке, — која се, разуме се, водила даље од ушију саветникових, — била је та, да се Тодоровић, на жалост архимандритову и саветникову, вратио кући неодлучан. Рекао је да ће одговорити писмено.

И саветник отпутова истога дана, премда је у доласку рекао да ће остати на слави, тј. сутрадан. То је многим пало у очи. Могло би бити да се нарочито вратио да од Босанскога Брода врати Врбицу, јер је разумео да војвода не би наишао на пријатељски дочек међу гостима. Сва је прилика да је тако.

Ја остадох у манастиру још 30-ог, до 4 сата после подне.

Враћајући се у Карловце, сретнем на путу Саву Ивановића, који је ишао пешке у манастир. Он нас заустави и пита, је ли Врбица у манастиру. Кад му рекосмо да није, он се веома зачуди и озловољи.

3. августа 1894.

Београд

Вама, Господине Министре,
покорни

С. Матавуљ
шеф Пресбиороа,
3. авг[уст] 1894

(Дипломатски архив, Политичко одељење, 1894, Пбр. 843)

V

ФИЛИП ЛАЗАРЕВИЋ — Г. ДОБРАШИНОВИЋУ

Котор, 5. новембар 1954.

Поштовани господине,

Примио сам Ваше писмо и ево ме, да Вам штогод и одпишем. Ја сам Рафу Марићу причао штогод о Симу Матавуљу, што се ваљда њему допало. Имао сам срећу, да 1888. одем у гимназију у Црну Гору мјесто [у] Аустрију, у којој сам се родио, и да станујем с братом код Божа Новаковића, родом из Книна, онда управитеља Гимназије. Код њега је станова, ка његов земљак, и Симо. Тако сам као дијете и ручавао и вечерао са Симом. То је трајало све док је он коначно оставио Цетиње и отишао у Србију. То ми је остало добро у памети — Симо је био пун живота и весела, шале и хумора. Сви смо се смијали и уживали у његовој духовитости. Код свакога он је прво уочавао смијешну страну. То би он знао опонашати, што је изазивало смијех и веселост. Умио би ући у собу, у којој смо ручали, шапајући као неко што га је срио на путу. И тако слично. Што је било још љепше, то је што смо ми те људе познавали и сријетали их на улици. Тада је писао Бакоњу и штампавао у Стражилову под насловом: *Како је Пјевалица излијечио фра-Брну.*

Кадгод би по нешто и причао — особито кад би казивао како је по нешто, наравно смијешно, приписао коме братру онако како је од нас чуо или од неког на улици. Сваког четвртка слао је рукописе на пошту. То сам ја носио. Фиљупенко, рекао би ми, однеси ово на пошту. Шилјао би ме и код Лазе Костића, који је тада био на Цетињу, да му донесем *Revue de deux mondes*. Ја бих отишао у Велику Локанду и донио. При томе нијесам куцао на вратима нити питао. Просто бих узео књигу и отишао. Овако је било наређење. Сјећам се и тога да је добављао Рјечник Југ[ославенске] Академије и прелиставао. Ја сам их разрезивао.

Задњи сам га пут видио у Котору кад се је са госпођом враћао из Крфа. Тај је пут негдје описао. Казаше ми, ја сам већ био лекар, да је дошао Симо. Потражио сам га. Дobar дан, дондо Симо. Тако сам га звао на Цетињу. Ти си Фиљупенко, одговорио је и причи није било краја. Том сам га приликом питао, ради чега не сврши: *Десет година у Мавританији*. Не могу, одговорио ми је, јер кад бих писао онако како сам писао, рекли би ми да ме плаћа за то Србија. Питао сам га ради чега не напише нешто и о донду Божу (Новаковићу). Не смијем, јер бих ја написао нешто смијешно као што је мој обичај. Тако би дондо Боже испао смијешним. А ја то не ћу, јер је он био добар и био ми је мио. Неколико ура сам с њиме разговарао. Највише о оном животу на Цетињу. С много је симпатија говорио о томе. Наравно, увијек као у *Биљешкама* и *Мавританији*. Ово сам Вам мало написао. Давно је то било. Још само како је писао. Дигао би се рано у јутру и до двије свијеће лојанице би писао.

Што ме питате за неке ствари из Херцег-Новога не могу Вам много јавити. Све оно што је живјело с њиме све је изумрло. Млађи мало знају. Велики догађаји све су прекрили. Ипак сам питао. По нешто причају. То опет није и не може бити тачно. О његовим љубавима знају по нешто, али то није за штампу. Преврћати мртве у гробовима — и то није лијепо. Исто тако испричати по који несташлук Симин — и то не би било лијепо. То није за штампу. То је за причање и смијех. Кад бисмо се једног дана састали, могли бисмо и ми причати. Ја Вам ово мало написах. Молио бих Вас, да ме једном дописницом обавијестите, да ли сте ово писмо примили. Жао би ми било, кад би се изгубило. Ако би ми ускоро штогод дошло на памет — писаћу Вам.

Поздравља Вас и поштује Вас

Котор, 5. XI [19]54

Др Филип Лазаревић

VI

РОСА ТОМАНОВИЋ — Г. ДОБРАШИНОВИЋУ

[...] Не знам да ли је интересантно, али знам један случај у односу на Матавуља.

Пошто је био прешао са Цетиња у Србију, не знам колико је тамо био остао, али у јесен 1888 г. [ваљда 1887.г.] пише моме оцу: „Ма какве биле твоје домаће околности, ма какво било вријеме, иди на Цетиње и питај господара, могу ли се тамо вратити“. И мој отац отишао је из Херцег-Новог на Цетиње, али пошто Књаз случајно није био ту, него на Ријеци Црнојевића, прослиједио је директно за Ријеку. Кад је казао Књазу зашто је дошао, овај је рекао: „А ко га је слао?“ Тада му је мој отац одговорио: „Видите, Господару, да он не може без Вас и Ваше Црне Горе“. Матавуљ је био назначио шифру моме оцу како да му брзојави у повољном случају. И тако је он [Матавуљ] стигао код нас у Лепегане негдје о Божићу, а послје празника са мојим оцем (који је у међувремену био прешао на Цетиње, а дошао кући за празник), отишао на Цетиње.

Пошто је и други пут отишао са Цетиња, долазио је послје 2—3 године, да допрати синовицу у тадашњи руски Дјевојачки институт. И том приликом покушао је преко мога оца да се поврати, али мој отац тада се већ није хтио примити те мисије. Мислим да је послје тога написао „Десет година у Мавританији“, ⁵¹ гдје исмијева Црну Гору. Мој отац се љутио на њега, али знам да су увијек остали пријатељи. Знам да је Матавуљ, пошто се други пут оженио, звао мога оца у госте, али до тога није дошло.

Добро се сјећам Матавуља, бивао је више пута наш гост, био је врло љубазан и приступачан. Мој пок[ојни] брат и ја звали смо га „чика Сима“.

Оригинална његова писма не постоје. Мој пок[ојни] отац имао је пуно писама и од других личности, па пошто би их по своме нахођењу средно за штампу, оригинале би уништавао. Није могао све то вући са Цетиња. А бирао је оно, што му се чинило да је важно забиљежити [...]

⁵¹ Ипак чини ми се да је доста касније написао ту *Мавританију*. Тај његов последњи долазак у Црну Гору био је у јесен 1893. г.

ОДГОНЕТНУТА ИМЕНА У СПИСУ ДЕСЕТ ГОДИНА У МАВРИТАНИЈИ

Авас — Сава (владика)
Агарјани — Турци
Ајбиза — Бајица (уп. и Цајибе)
Ајир — (111, 30)
Аполоније Павлович Вронски —
 Павле Аполонович Ровински
Араб — Илија Беара
Атака — Ката (кројачица из Херцег—Новог)
Атланска владарка (царица) —
 Балканска царица
Афмук Тромбо — Спиро Огњеновић

Баб-Миља — др Милан Јовановић
 Батут
Бак Сојев — М. Бакић
 „бакар“ — покер (?)
Баки Фифиму (126) — секретар
 Великог суда
балакала — заставник
Белак — секретар Великог суда
Белмир — Европа
беломирско — европско
Белотамија — свет, иностранство
Белстан — Београд
бељац — коњ белац
Бенко — Шибеник
Бобово поље — Граховско поље
буква (храст) — брест под којим
 је књаз Никола примио молбенике и жалбенике

Вако Вулио Шако — Симо Матавуљ
Велебна Кесаровина — Лика (под Велебитом)
Ветам (Вети) — стари (И. Беара)
Видна — Беч
Виколио — ? (152)

вицир — официр
Вишини Камик — Божо Петровић
војетар — новинар
Вокрим Нис — књаз Никола (син Мирков)
врнак — врста новца

Гиња Надор — Радоњић, поп
далија — талир
Даламарија — Далмација
дарсер — сердар
Девад-паша —? (82), турски посланик
Дуго Брацанин — др Роко Мишетић
Дикефалија — Аустрија
Довираћ — ? () Радовић
домина — билијар
доминка — биљарда
домрој — коленовић, од угледне куће

Баз—Буз — Томаш Вукотић

Едар — Раде (Његош)

Жожо Пух — Божо Новаковић
Жолиби Камик — Блажо Петровић
Жупанија — Кнежевина

Замрчаници — Загарач
Захолмија — Захумље (Херцеговина)
Зејо — Зеко (књаз Данило)
Зог Арнаул — ? (65)
Зрилнићи — Озринићи
Зује Цернис — Буро Церовић

¹ Донио сам и неразјашњена имена, како бих тиме скренуо пажњу оних који би могли припомоћи у њиховом објашњењу.

Ив Карабасило — Милинковић
(секретар Аустријског посланства на Цетињу)
Ивонија — Херцег—Нови
Истока — Зорка (најстарија кћи књаза Николе)
Иши'н — господин (странац)

Јазар (Јадар) — Задар
Јамина — Цетиње
Јегор — Борђе Црнојевић
Јефије — Јевто Гојковић
Јозој Сион — Јован Павловић
Јуштер Плувијус — књаз(?), громовник

Каловија — [Блато] (135)
Кам — петар
Кам Крунов Курјаји Зријонић — Петар Стеванов Вукотић Озрићић
Кам свенти — Петар I
Камик — Петровић
Катам — ? (104)
Кезар — ћесар, цар
Кековици — Швабе
кептен — капетан
келистан — манастир
Киклићи — Беклићи
Кикос — [Перо] Кокошица
Киро Љим Волкин — старешина Кировић (Миљан Вуковић?)
Киун Миугов — ? (120)
Коколо, вид. Натан Киклић
Констан Букин Киклић — (69)
Косан Њадора — Станко Радоњић
Коштан Курјајић — Станко Вукотић
Крко — ? (31)
крилај — перјаник
Курјо Јосафатов — Вуко гостионичар

Ланида — Данило, књаз
Ланида — Данило, престолонаследник

Лагијани — Талијани
Латинска школа — гимназија
Леквадија — Србија
Ливеша Шипљевац — Велиша Пљешивац
Ликота, вид. Шими Ликота
лимистар — министар
Лимун Кујов — ? (40)
липсо — мршавко
лицеум — гимназија
Лојен — Ловћен
Луговник — Дубровник

Мавританија — Црна Гора
Мавритски поклич — Глас Црногорца
Матан (Матн) — Матановић Нико
Мелита — Милица, књажева кћи
Меме [Тананија] — Јелена Вицковић
Мијагул — ? (123)
Мјугул — ? (87)
мог'л — господар, књаз
моглић — престолонаследник
моглица — кнегињица
мог'ка — кнегиња
мог'ка Валем — кнегиња Милене
Морој — Иванбег Црнојевић
Мошкаља — Московљанка, управитељица Женског института

Назлим — Милан Обреновић, краљ
Натан Коколо Киклић — Буро Матановић Беклић
Натан нис — син Б. Матановића
Нова Леквадија — Србија
Нуни — Стана, мајка књажева звана Нане

Њадорићи — Радоњићи
Њежо — ? (143)
Њидори — Радоњићи
Њише — ? (40)
Њувулије — ? (64, 65)
Њуше — ? (30)

Ови Каров — Иво Раков Радонић
Цуца
Огнелис — Пламенац
Ожобина Ојков Довираћ Црца —
 Божица Јокв Радовић Цуца
Ојвој — војвода
ојжупн — велики кнез, књаз
ојпај — владика
ојпан — владика
ојкбук — професор
Орисо — Спиро Гојковић
орлушина — соко

пај — поп
Пај-Лија (Плија, Алија) — Илија
 Пламенац
Пајнис — Симо Поповић (?)
Певко — ? (94, 113)
Пелун Камик — ? (57)
пиј жуп'н — племенски кнез
пијмоглка — кнегињина
Пјут Тоск Кикос — Перо Коко-
 шница гостионичар
Пјуровица — жена П. Кокошице
п'н — господин
Поклич — Глас [Црногорца]
прион — абутант
Прун — Тош
Пујо — (122)
п'ш —

Раб — Бар
Радој — Задар
Ранаулија — Арбанија
Ранауљско језеро — Скадарско
 језеро
Рангуљ — Албанац
Реста — Анастасија (Стана), кћи
 књажева
Рого Пивоје — Радоје Рогановић
Роток — Котор
Руђо Камик — Буро Петровић

Свенти Кам — Свети Петар (I)
Светлиона — Даница (из Балкан-
 ске царице)

себр — никоговић
Силије — Василије, владика
солдика — новац
сондја — судија
спанчи-пан, — вид. Натан Киклић
стар — ? (81)

Такунска нахија — Катунска нахи-
 ја
Таман Коколнис — Нико Матано-
 вић
Тамуњани — Катунјани
таквај — главар
Тихи — жена др Рока Мишетића
 (Мира ?)
Тихо — Мирко, син књажев

Ујанишан — велики господин
укбук — учитељ
урдија — полиција
урдијарац — полицајац

Фираун — Љубиша Висарион, вла-
 дика
Фираун — Фиорин, форинта
фифило, син Миљана Вуковића ?
 (131)

Харзљевачки — ?
Холмија — Херцеговина
Хонами — Комани
храст — брест под којим је књаз
 примао
хумдир — ? (128, 133)
хумски устанак — Херцеговачки
 устанак

Цајибе (Ајбиза) — Бајице
цакош — католик
цинцик — цванцик
Црце — Цуце

<i>Шагој</i> — ? (104)	<i>Шиме</i> — Симо
<i>Шаманов</i> — ? (147)	<i>Шипљевци</i> — Пљешивци
<i>Шездика</i> — трећи дио цванцика	<i>шиштан</i> — господин
<i>Шигуње</i> — Његуши	<i>Шкајо</i> — Станко Црнојевић
<i>Шигуњско поље</i> — Његушко поље	<i>Шкајо Њадора (Њадоровић)</i> —
<i>Шили Ликота</i> — ? (100)	Станко Радоњић
<i>Шилоје Тананај</i> — Стево Вицковић	<i>ип'н</i> — господин (домаћи)
	<i>Шујо (Шуњо, Шуљо)</i> — ? (123)

Golub Dobrašinović

MEMOIR WRITINGS OF SIMO MATAVULJ

Summary

In the paper, the author comments on two memoir writings of the writer Simo Matavulj (1852—1908): the *Notes of a Writer* and the allegorical-novelized autobiography *Ten Years in Marvitanija*, began in 1898 or 1899. The aforementioned works are important to define the biography of the writer and they have certain artistic qualities. Besides, the author had one of Matavulj's letters and two letters of his contemporaries and acquaintances published, with important biographical data about this great writer of the epoch of realism in the Serbian literature.